

MAKTAB O'QUVCHILARIDA KASBIY INTUISIYANI UYG'OTISH: ISTE'DOD VA QOBILIYATLARNI TO'G'RI ANIQLASH MEZONLARI

Gulnoza Najmiddinova

Buxoro viloyati G'ijduvon tumani

7-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yuqori sinf o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirishning tizimli psixologik mexanizmlari, xususan, o'quvchilarda kasbby intuisiyani shakllantirish masalalari har tomonlama yoritilgan. Maqolada o'quvchilarning ichki intellektual salohiyati, shaxsiy temperament xususiyatlari, xarakter aksentuatsiyalari va zamonaviy global mehnat bozori talablari o'rtasidagi mutanosiblikni aniqlash mezonlari ilmiy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Maktab amaliyotida diagnostik testlar, kasbiy o'yinlar va individual suhbatlar orqali bolaning yashirin imkoniyatlarini yuzaga chiqarish, kasb tanlashdagi tipik xatolarni bartaraf etish bo'yicha maktab psixologining metodik tavsiyalari keng ko'lamda keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *kasbiy intuisiya, iste'dod, qobiliyat, temperament, motivatsiya, mehnat bozori, psixodiagnostika, kasbiy tanlov, o'quvchi shaxsi, diagnostik bosqichlar, kasbiy orientatsiya.*

Kirish

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan axborot va texnologiyalar asrida yosh avlodni jamiyatda munosib o'rin topishi, o'zining haqiqiy qobiliyat va iste'dodlariga mos keladigan kasb-hunarni tanlashi davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Maktab davridayoq o'quvchining kasbiy yo'nalishini to'g'ri belgilash — nafaqat uning kelajakdagi moddiy farovonligini, balki ruhiy xotirjamligi, emotsional barqarorligi va shaxs sifatida hayotda o'z baxtini topishini ham ta'minlovchi asosiy omildir.

Ko'pincha amaliyotda yuqori sinf o'quvchilari (9-11-sinflar) maktabni bitirish arafasida, hayotning eng muhim chorrahasida turganda jiddiy psixologik qiyinchiliklarga, ichki ikkilanishlarga va kuchli tashqi ta'sirlarga duch kelishadi. Kasb tanlash jarayoni faqatgina ota-onaning majburiy yoki amalga oshmay qolgan orzularini yuklashi, do'stlariga ko'r-ko'rona taqlid qilib ergashish yoki ma'lum bir kasbning tashqi jozibadorligiga, ijtimoiy nufuziga qarab shakllanganda, kelajakda o'z ishidan nafratlanadigan, professional inqirozga tez uchraydigan mutaxassislar armiyasi paydo bo'ladi. Buning oldini olish uchun zamonaviy maktab psixologining asosiy strategik vazifasi o'quvchilarda kasbiy intuisiyani uyg'otishdan iboratdir. Kasbiy intuisiya — bu bolaning o'z imkoniyatlarini, ichki 'Men'ini chuqur his qila olishi va buni real hayotiy qobiliyatlari bilan uyg'unlashtira olish san'atidir.

Kasbiy intuisiyani aniqlashning ilmiy-psixologik mezonlari

O'quvchilarning ichki iste'dod va qobiliyatlarini adashmay, ilmiy asosda va tizimli ravishda aniqlash uchun maktab psixologik xizmati jarayonida quyidagi uchta fundamental mezon va komponentga tayanish lozim:

1. Miyaning dominant (yetakchi) sohasi va intellekt turlari. G.Gardnerning ko'p qirrali intellekt nazariyasiga ko'ra, inson miyasi bir tomonlama rivojlanmaydi. Ba'zi o'quvchilarda mantiqiy-matematik fikrlash ustun bo'lsa, boshqalarida vizual-makoniy (tasavvur qilish, loyihalash), lingvistik (til o'rganish va nutq) yoki tabiiy (ekologik) qobiliyatlar yuqori bo'ladi. Kasbiy intuisiyani uyg'otish — bolaga uning miya tabiati nimaga moyilligini ilmiy testlar yordamida ko'rsatib berishdan boshlanadi. Masalan, gumanitar yo'nalishga moyil, emotsional intellekti yuqori bolani muhandislik yoki aniq fanlar sohasiga majburlash uning psixikasida surunkali distressni yuzaga keltirishi ilmiy isbotlangan.

2. Temperament va shaxs xarakter xususiyatlarining muvofiqligi. Kasbiy muvaffaqiyat va ish unumdorligi insonning tug'ma asab tizimi tipiga chambarchas bog'liq. Shoshqaloq, emotsional, liderlikka intiluvchan va tez qaror qabul qiladigan xolerik tipidagi o'quvchiga uzoq vaqt bir joyda o'tirib monoton ishlarni bajarishni talab qiladigan kasblar (masalan, buxgalteriya, arxiv ishi yoki statistika) og'irlik qiladi va ularning asab tizimini tezda charchatib qo'yadi. Aksincha, flegmatiklar tizimli, tahliliy va aniqlik talab etadigan ishlarda (masalan, IT-dasturlash, laboratoriya tadqiqotlari) yuqori natija ko'rsatishadi. Sangviniklar muloqot sohasida ('Odam-Odam' tizimida), melankoliklar esa ko'proq ijodiy va chuqur his-tuyg'ular talab etiladigan yo'nalishlarda muvaffaqiyat qozonishadi.

3. Kasb tanlashda tayaniladigan ijtimoiy-psixologik formula. Kasbiy intuisiyaning eng yuqori nuqtasi maktab amaliyotida mashhur bo'lgan uchta halqani ideal tarzda birlashtira olish hisoblanadi:

- 'Xohlayman' — o'quvchining shaxsiy qiziqishlari, istaklari, havaslari va ichki intilishlari.
- 'Qila olaman' — uning intellektual darajasi, jismoniy sog'lig'i, iste'dodi va real qobiliyatlari.
- 'Kerak' — zamonaviy va kelajakdagi mehnat bozoridagi talab, kasbning istiqboli va jamiyat ehtiyoji.

Psixolog o'quvchi bilan ishlashda mana shu uchta halqaning kesishish nuqtasini topishga ko'maklashishi lozim. Agar bola 'Xohlayman' va 'Qila olaman'ni topsa-yu, ammo bu kasb bozorda 'Kerak' bo'lmasa, u kelajakda ishsiz qoladi.

Maktab amaliyotida kasbga yo'naltirish ishlarining bosqichlari

Maktab psixologi sifatida o'quvchilarni kasb-hunarga tizimli yo'naltirish faoliyatini uchta asosiy bosqichda tashkil etish maqsadga muvofiqdir:

A) Diagnostika bosqichi: Bu bosqichda yuqori sinf o'quvchilari bilan individual va guruhli psixodiagnostik testlar o'tkaziladi. Jumladan, Y.Klimovning 'Kasb tanlash xaritasi' (DDO metodikasi) yordamida o'quvchining beshta asosiy yo'nalishdan ('Odam-Odam', 'Odam-Texnika', 'Odam-Belgilar tizimi', 'Odam-Badiiy obraz', 'Odam-Tabiat') qaysi biriga mansubligi aniqlanadi. Shuningdek, J.Gollandning kasbiy shaxs tipini aniqlash testi orqali o'quvchining realistlik, intellektual, ijtimoiy, konvensional (tizimli), tadbirkorlik yoki artistik tipga mansubligi atroflicha o'rganiladi.

B) Faollashtirish va trening bosqichi: Faqatgina test natijalarini o'quvchiga aytish yetarli emas. Bu bosqichda o'quvchilarda kasbiy dunyoqarashni kengaytirish uchun 'Mening kelajakdagi professional kunim', 'Kimsan?', 'Kasblar auksioni' kabi psixologik o'yinlar va treninglar o'tkaziladi. Ushbu mashg'ulotlar jarayonida bola turli rollarni ijro etib ko'rish orqali o'zida o'sha sohaga nisbatan haqiqiy ichki intuitsiya va moyillikni his qila boshlaydi.

V) Ota-onalar bilan ishlash va konsultatsiya bosqichi: Kasb tanlashda eng katta muammolardan biri — ota-onalarning farzandi qobiliyatini inobatga olmay, unga o'z qarorlarini majburlab o'tkazishidir. Shu sababli maktab psixologi ota-onalar o'rtasida 'Farzandingizning qobiliyatini qanday tanish mumkin?' mavzusida seminarlar va davra suhbatlari tashkil etishi, ularga bolaning psixologik test natijalarini to'g'ri tushuntirishi lozim.

Kasb tanlash jarayonida yo'l qo'yiladigan tipik xatolar va ularning psixologik korreksiyasi

1. Kasbning obro'siga uchish: Ma'lum bir kasbning tashqi ko'rinishi, uning yuqori daromad keltirishi ortidagi og'ir mehnat va psixologik yuklamani bolalar tushunishmaydi. Bu esa keyinchalik kasbiy sohada depressiv holatlarni keltirib chiqaradi.

2. Do'stlariga ergashish: O'smirlik davridagi guruhga qo'shilish va tengdoshlar obro'si ehtiyoji sababli eng yaqin do'sti qaysi sohaga ketsa, o'quvchi ham o'z qobiliyatini tahlil qilmay o'sha tomonga qarab ketadi.

3. Faqat bitta fanga qarab kasb tanlash: Maktabda matematikani yoki tarixni yaxshi ko'rgan bolaning hammasi ham kelajakda iqtisodchi yoki huquqshunos bo'la olmaydi, chunki real kasbiy faoliyat maktab fanidan ko'ra kengroq moslashuvchan ko'nikmalarni (Soft skills) talab qiladi.

Xulosa

Maktabda o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish faoliyati samarali olib borilishi uchun faqatgina maktab psixologining harakati yetarli emas. Bu jarayonda maktab rahbariyati, fan o'qituvchilari, sinf rahbarlari va eng asosiysi ota-onalarning o'zaro zanjirsimon hamkorligi talab etiladi. Individual yondashuv, zamonaviy interfaol metodlar va innovatsion psixologik texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarning kasb tanlashga oid mustaqil, ongli va ichki intuitsiyaga asoslangan

qaror qabul qilishlariga keng imkoniyat yaratiladi. Shu yo'sinda amalga oshirilgan tizimli chora-tadbirlar o'quvchilarimizning to'g'ri kasb tanlashiga, kelajakda jamiyatda o'zining munosib o'rnini topib, sog'lom, bilimli va har tomonlama barkamol shaxs bo'lib shakllanishiga mustahkam zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xolmatov S., Sotvoldiyev R. – Kasb tanlash va kasb-hunarga yo'naltirish asoslari. "O'zbekiston", Toshkent, 2018.
2. Rejapova M. A. – Kasb tanlash psixologiyasi. "Mumtoz so'z" nashriyoti, Toshkent, 2022.
3. Karimova Z. – Yoshlarni kasb-hunar ta'limiga yo'naltirishda zamonaviy yondashuvlar. "Ilm Ziyo" nashriyoti, Samarqand, 2020.
4. Rahmatova M. – Boshlang'ich sinflarda va yuqori sinflarda kasb-hunarga yo'naltirish ishlari. "Yangi asr avlodi", Toshkent, 2019.
5. Abduhamidova N., Rasulova G. – Zamonaviy psixologiya asoslari. "Turon-Iqbol", Toshkent, 2021.
6. Karimov K. – Umumiy pedagogika asoslari. "Fan va turmush", Toshkent, 2017.